

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНБАСЬКА ДЕРЖАВНА МАШИНОБУДІВНА АКАДЕМІЯ
Факультет економіки та менеджменту
Кафедра філософії та соціально-політичних наук

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ З ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З**
навчальної дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
спеціальність	А7 «Фізична культура і спорт»
назва освітньої програми	А Освіта
статус	обов'язкова

Розробники: к.іст.н., доцент Н. Л. Стешенко,
к.іст.н., доцент Ю.Л.Яковенко

Краматорськ-Тернопіль
2025 р.

Семінарські заняття – особлива форма занять, які передбачають вивчення здобувачами освіти конкретних питань та літератури з дисципліни з метою поглибленого вивчення її тем. Семінари розвивають самостійність студентів, зміцнюють інтерес до наук, наукового дослідження, дозволяють опанувати науковий апарат, вдосконалити мистецтво усного та писемного викладу матеріалу.

Цілі семінарів:

- забезпечити умови для поглибленого вивчення тем, закріплення знань, отриманих під час лекційних занять, розширити навчальну інформацію;
- спонукати здобувачів до обговорення складних питань курсу;
- допомогти їм оволодіти методами аналізу історичних фактів, їх порівняння, співставлення, прогнозування.

Завдання семінарів:

- закріплення та поглиблення знань з дисципліни;
- формування навичок самостійного пошуку та опрацювання літератури;
- формування та вдосконалення вміння досягати поставленої навчальної мети, вирішувати інтелектуальні задачі;
- формування та вдосконалення вміння формулювати власну точку зору, підбирати аргументи, вести дискусію;
- демонстрація студентами досягнутого рівня знань та умінь.

Якщо студенти добре підготовлені, то форма семінару – загальна дискусія із запропонованих питань. Якщо підготовка студентів не є настільки якісною, то семінар проводиться у формі опитування, бесіди.

з/п	Тема заняття
I модуль	
1	<u>Історія України та української культури як наука.</u> <u>Найдавніші часи: від палеоліту до залізного віку</u> План 1. Історія України та української культури як наука: методи, принципи, періодизація 2. Палеоліт – час формування людини сучасного типу 3. Мезолітичні досягнення давніх людей 4. Неолітична революція 5. Трипільська культура: історичний шлях та унікальні риси 6. Від кіммерійців до сарматів: зародження державності 7. Античні поліси Північного Причорномор'я та Боспорське царство. Від демократії до монархії. Грецька культура в Північному Причорномор'ї.
<i>Коментар:</i> Студенти при опрацюванні основної та додаткової літератури повинні: - звернути увагу на принципи хронології, об'єктивності та історизму в історичних дослідженнях; загальнонаукові (аналіз, синтез) та спеціальні	

(історико-порівняльний, історико-типологічний) методи вивчення історичних процесів; різні підходи до періодизації історії в залежності від обраного критерію; - уміти розповісти про геополітичне положення України відносно Європи та Азії; - уміти визначити основні досягнення палеолітичної/мезолітичної доби (формування сучасного типу людини, вдосконалення знарядь праці, приручення перших тварин), знати палеолітичні/мезолітичні стоянки в Україні; - вміти давати визначення поняттю «неолітична революція» та оцінювати її значення, показувати зони розселення людей в Україні; - описувати досягнення Трипільської культури; - уміти охарактеризувати досягнення доби заліза, описувати, якій слід залишили по собі кочові іракомовні народи в Україні; - оцінювати значення появи грецьких колоній в північному Причорномор'ї.	
2	<u>Київська Русь.</u> <u>Культура Київської Русі</u> План 1. Давні слов'яни: походження, розселення, заняття 2. Теорії щодо походження державності у слов'ян. Етапи формування державності. 3. Перший етап в історії Русі: князі, політика, економіка, культура 4. Розквіт Русі: князі, реформи, внутрішня та зовнішня політика. Київ – столиця Русі 5. Значення прийняття християнства 6. Основні тенденції розвитку культури після прийняття християнства
	<i>Коментар:</i> Після опрацювання основної та додаткової літератури студенти мають: - уміти пояснювати різні теорії щодо походження слов'ян; описувати їх культуру та побут; - знати сутність норманської та антинорманської теорій походження державності у слов'ян, ознаки держави, сформулювати власну точку зору на цю проблему; - описувати перший етап в історії Русі, давати характеристику державному економічному та соціальному розвитку держави; - пояснювати причини розквіту Русі, давати характеристику політичного устрою, тенденцій в економіці, соціальній сфері та політиці; - вміти пояснити причини та наслідки християнізації Русі; - наводити аргументи на користь тези про стрімкий розвиток культури Русі після християнізації.
3	<u>Період феодалної роздробленості.</u> <u>Галицько-Волинське князівство</u>

	План 1. Причини та передумови феодальної роздробленості 2. Монголо-татарське іго: було чи ні? 3. Формування та розквіт Галицько-Волинського князівства. Перші князі та їх діяльність 4. Занепад Галицько-Волинського князівства 5. Культура Галичини і Волині в XII-XIV століттях
	<i>Коментар:</i> Студенти після опрацювання основної та допоміжної літератури мають уміти: - пояснювати причини феодальної роздробленості та її об'єктивний, закономірний характер, падіння ролі Києва як центру держави; - давати характеристику монголо-татарському нашествю, акцентуючи увагу на причинах, особливостях, етапах, наслідках, формах залежності руських князівств від монголо-татар; - оцінювати значення Галицько-Волинського князівства як спадкоємця Київської Русі; описувати діяльність галицько-волинських князів; - розуміти основні тенденції культурного розвитку Русі в епоху роздробленості, бачити нові риси.
4	<u>Литовсько-польська доба в історії України.</u> <u>Культура України в XIV–XVI ст.</u> План 1. «Оксамитове проникнення» литовців на Русь: основні риси та князі 2. Польська експансія в Галичину 3. Зближення Литви та Польщі: причини та етапи 4. Кревська унія 5. Діяльність князя Вітовта 6. Люблінська унія та її наслідки для українських земель 7. Культура України в XIV–XVI ст.
	<i>Коментар:</i> Студенти після опрацювання основної та додаткової літератури повинні: - уміти давати характеристику проникненню литовців та поляків в українські землі, розуміючи різницю між «оксамитовим» проникненням та експансією; - описувати діяльність литовських князів по приєднанню українських земель до Великого князівства Литовського; - знати етапи та причини об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського у Річ Посполиту; - розуміти значення такого об'єднання, знати сутність Кревської, Городельської, Вільненської уній, Люблінської унії; - пояснювати наявність двох опозиційних течій у ВКЛ стосовно зближення з Польщею та втрати самостійності; - розуміти та пояснювати основні тенденції в культурі в зазначений

період.	
5	<u>Козацтво.</u> <u>Визвольна війна 1648-1654 рр.</u> План 1. Теорії походження козацтва 2. Запорізька Січ - особливе державне утворення: основні риси і характеристики 3. Військова тактика і зброя козаків. Побут козаків 4. Козацький реєстр 5. Козацько-селянські повстання 6. Події 1648-57 років: війна чи революція? Постать Б.Хмельницького, оцінки його діяльності в різних джерелах 7. Переяславський договір з Московією: сутність та особливості 8. Оспівування козацтва у народній культурі. Козацькі літописи <i>Коментар:</i> Після опрацювання основної та додаткової літератури при підготовці до цього семінарського заняття студенти мають: - знати про появу терміну «козак»; теорії походження козацтва і уміти пояснювати складність цього питання; - пояснювати причини колонізації південних земель, заснування Запорізької Січі, її устрій, звичаї та традиції запорожців; - уміти пояснити феномен козацтва; - знати про причини появи реєстрового козацтва та перетворення козаків на окремий соціальний стан, розповісти про їх побут та заняття; - давати характеристику військовим кампаніям козаків (напрямки, військова тактика та стратегія, зброя); - знати основні події селянсько-козацьких повстань та війни під проводом Б.Хмельницького, пояснювати причини поразок та наслідки; - уміти дати характеристику Б.Хмельницькому як військовому командувачу та державному лідеру; - уміти оцінити Переяславський договір; - описувати тенденції в розвитку культури в добу козаччини.
6	<u>Україна у другій половині XVII ст.</u> <u>Руїна</u> План 1. Розвиток Гетьманщини після смерті Б.Хмельницького: І.Виговський та Ю.Хмельницький, нові договори та доля держави 2. Руїна: поняття і характеристики. Причини Руїни та її наслідки 3. Спроби П.Дорошенка об'єднати Гетьманщину, наслідки його політики 4. Економічний та соціальний розвиток Гетьманщини у XVII ст. 5. Розвиток культури у XVII ст.: стилі, напрямки та митці <i>Коментар:</i> Студенти при підготовці до даного семінарського заняття повинні звернути увагу на:

	- політичне становище гетьманщини після смерті Б.Хмельницького; - мотиви діяльності І.Виговського, Ю.Хмельницького; - посилення впливу Московії в українських землях; - поняття «Руїна» та його визначення в науковій літературі; - мотиви діяльності П.Дорошенка та втручання Туреччини в справи Гетьманщини; - причини поділу Гетьманщини на дві частини; - економічний та соціальний розвиток земель у цей період, основні тенденції в культурі.
7	<u>Україна у XVIII ст. Культура України наприкінці XVII – у XVIII ст.</u> План 1. Гетьман І.Мазепа: внутрішня і зовнішня політика, характеристика особистості, договір зі Швецією, наслідки діяльності 2. Етапи ліквідації автономії Гетьманщини 3. Діяльність Пилипа Орлика, його Конституція 4. Політика гетьмана Данила Апостола 5. Останній гетьман К.Розумовський 6. Зміни у соціальній та політичній структурі Гетьманщини наприкінці XVIII ст. 7. Основні тенденції у розвитку культури у XVIII ст. Мистецькі напрями та стилі, культурні діячі
	<i>Коментар:</i> При підготовці до цього семінарського заняття слід звернути увагу на дослідження таких аспектів, як: - особистість гетьмана Івана Мазепи, мотиви його діяльності та причини поразки; - державний устрій Росії в ці часи; - причини посилення тиску на автономію Гетьманщини; - особливості Бендерської Конституції та причини того, чому вона так і залишилась нереалізованою на практиці; - реформи Данила Апостола; - особливості політики К.Розумовського; - коливання у питанні відновлення/скасування гетьманства російськими імператорами; - подальший розвиток феодальних відносин; - нові тенденції в культурі України в ці часи.
8	<u>Україна у складі Росії у XIX ст.</u> <u>Українська культура у XIX ст.</u> План 1. Українські землі у складі Російської імперії: економічний та соціальний розвиток 2. Українські землі у складі Австрійської імперії: економіка та соціальний розвиток. 3. Розвиток громадської думки у Наддніпрянській та Західній

	Україні. Австрійська революція. 4. Реформи зі скасування кріпацтва у Росії та Австрії: порівняльна характеристика 5. Течії суспільної думки у другій половині XIX століття в Наддніпрянській та Західній Україні 6. Розвиток освіти і науки у XIX столітті 7. Розвиток мистецтва у XIX столітті
<i>Коментар:</i> Студенти після опрацювання літератури повинні: - знати про три поділи Польщі та розуміти наслідки їх для українських земель; знати про становище українських земель у складі Російської та Австрійської імперій; - знати про основні особливості економічного, соціального розвитку в першій та другій половині XIX століття (криза феодалізму, промисловий переворот, залізничне будівництво, нові соціальні стани); - вміти порівнювати становище українських земель у складі двох імперій, що спільного та в чому різниця; - порівнювати реформи зі скасування кріпацтва у двох частинах України; - розуміти значення скасування кріпацтва, наслідки звільнення селян від особистої залежності та вирішення земельного питання не на їх користь; - знати та оцінювати роль різноманітних організацій, течій у суспільному та національному русі, пояснювати їх сплеск в другій половині XIX ст.; - пояснювати сплеск у розвитку наук, освіти, нові тенденції у розвитку мистецтва у XIX ст.	
II модуль	
9	<u>Утворення політичних партій в Україні.</u> <u>Україна в революціях 1905-07, 1917 рр.</u> <u>Громадянська війна та національна ідея</u> План 1. Перші політичні партії Наддніпрянської та Західної України. Провідні політичні платформи 2. Перша російська революція в Україні 3. Лютнева революція. Діяльність Центральної Ради. Універсали. Причини поразки ЦР. 4. Гетьманат: внутрішня і зовнішня політика, причини поразки 5. Директорія: причини слабкості, протиріччя в політиці 6. ЗУНР: історія створення. Акт злуки УНР та ЗУНР: історичне значення 7. Громадянська війна в Україні: учасники та основні події 8. Розвиток української культури на початку XX ст.
<i>Коментар:</i> Після опрацювання основної та додаткової літератури студенти повинні відповісти на запитання про:	

	- причини політизації суспільного та національного руху в Україні наприкінці XIX ст.; види політичних організацій; - появу перших політичних партій, їх програму та умови існування; - участь українців у першій російській революції; - участь українців у роботі Державної Думи – першому представницькому органі Російської імперії; - причини російських революцій; - події Лютневої революції та тривладдя в Україні в цей час; - політику та прорахунки УЦР; - сутність чотирьох Універсалів УЦР, відмінності між ними, причини проголошення незалежності; - причини падіння УЦР та встановлення монархії у вигляді Гетьманату; - слабкі сторони Гетьманату, особливості його внутрішньої та зовнішньої політики; - діяльність та прорахунки Директорії; - характер та учасників громадянської війни; - створення ЗУНР та спробу об'єднати зусилля з УНР, історичне значення Акту злуки ат причини неможливості реалізувати його на практиці; - тенденції в розвитку культури в добу національної революції.
10	<u>Україна у складі СРСР (1922-1928 рр.).</u> <u>Нова економічна політика в Україні.</u> <u>Культурне будівництво у 1920-ті роки.</u> План 1. Утворення СРСР: етапи, сутність договору. Конституції СРСР та УРСР. 2. Нова економічна політика: сутність та основні відмінності від політики «воєнного комунізму» 3. Початок індустріалізації: основні джерела та специфічні риси 4. Політика коренізації в Україні 5. Розвиток культури: література, мистецтво, архітектура, театр та кіно. Культурні діячі та їх доля.
	<i>Коментар:</i> Після опрацювання основної та додаткової літератури студенти мають уміти пояснити такі проблеми з теми семінарського заняття: - етапи утворення СРСР, проекти В.Леніна та Й.Сталіна, сутність Конституції СРСР та УРСР; - сутність нової економічної політики та її відмінність від політики «воєнного комунізму»; - причини та труднощі індустріалізації, джерела для її проведення, п'ятирічні плани, специфічні риси індустріалізації в Україні, її наслідки; - причини та значення політики коренізації, сплеск культурного життя в 1920-х роках, сутність літературної дискусії, літературні течії та об'єднання, інновації в театральному мистецтві; - творчість діячів культури, їх відносини з владою; - нові тенденції в архітектурі, мистецтві;

- поява та розвиток українського кіномистецтва.	
11	<u>Україна в період сталінського тоталітаризму у міжвоєнні роки</u> План 1. Поняття «тоталітаризм». Основні риси тоталітаризму в СРСР 2. Розвиток економіки. П'ятирічні плани і суцільна колективізація. 3. Голодомор 1930-х років 4. Масові репресії: етапи, об'єкти, наслідки 5. Розвиток культури України у міжвоєнний період. Русифікація та цензура. Розстріляне Відродження
<i>Коментар:</i> Студенти повинні після опрацювання основної та додаткової літератури пояснювати: - сутність поняття «тоталітаризм», ознаки тоталітаризму, процес його формування в СРСР; - зв'язок між індустріалізацією і колективізацією; сутність колективізації; - зв'язок колективізації та голодомору 1930-х років; масштаби та наслідки голодомору; - причини посилення репресій, етапи, сутність «Великого терору»; - сутність поняття «Розстріляне Відродження»; - наслідки репресій; - нові тенденції в освіті, науці та культурі в цілому.	
12	<u>Україна в Другій світовій війні</u> План 1. Пакт Ріббентропа-Молотова та секретний протокол 2. Початок Другої світової війни. Приєднання до СРСР Західної України 3. План блицкригу та план «Ост» 4. Окупація України: основні битви, окупаційний режим 5. Звільнення України від гітлерівців 6. Партизанський рух в Україні 7. ОУН та УПА в роки війни. Доля ОУНівців після війни 8. Розвиток культури в роки війни: радянська західних областей; освіта і наука; розвиток літератури, музики та живопису; кіно. Наукові та культурні діячі
<i>Коментар:</i> Після опрацювання основної та додаткової літератури мають звернути увагу на наступні питання: - причини укладення договорів між нацистською Німеччиною та СРСР; - оцінка договорів та таємних протоколів; приєднання західноукраїнських земель до УРСР; радянська західноукраїнських земель; - плани Німеччини стосовно України; - план блицкригу та його зрив; - початок наступу на СРСР та УРСР;	

	- військові операції першого періоду війни; - причини відступу радянської армії на першому етапі війни; евакуація та робота в тилу; - особливості окупаційного режиму, дії нацистів в Україні; Бабин Яр як символ Голокосту в Україні; - створення радянської та національної течій руху Опору; - діяльність ОУН-УПА в роки війни; - наступальні операції другого етапу війни; - розвиток науки, освіти, літератури та мистецтва у роки війни, участь митців у боротьбі з фашизмом.
13	<u>Післявоєнна Україна. Доба «відлиги»</u> План 1. Відновлення української економіки. Післявоєнний голод 2. Участь УРСР у міжнародному житті. Україна – співзасновниця ООН 3. Розвінчання культу особи Й.Сталіна та його наслідки 4. Економічні реформи М.Хрущова: здобутки та прорахунки 5. «Шістдесятники» та їх вплив на розвиток української культури 6. Українська культура доби «відлиги»: живопис, музика, архітектура
	<i>Коментар:</i> Після опрацювання основної та додаткової літератури студенти повинні: - знати про труднощі відновлення економіки в післявоєнний період, особливості та темпи, а також про післявоєнний голод; - розуміти причини активізації участі УРСР в міжнародному житті, знати про конкретні приклади такої участі; - розуміти поняття «десталінізація», «відлига», їх причини та вияв у суспільному житті, а також наслідки лібералізації суспільного життя; - давати характеристику економічним експериментам М.Хрущова; - пояснювати феномен шістдесятництва, знати про творчість поетів-шістдесятників; - розповідати про нові тенденції в живописі, музичному мистецтві, архітектурі, скульптурі тощо.
14	<u>Застій і перебудова в Україні</u> План 1. Економічні труднощі та шляхи їх подолання. Причини застою в економіці 2. Гельсінська угода та СРСР. Правозахисний рух в Україні. Українські дисиденти. Релігійне та національне дисидентство. 3. Постаті В.Стуса, Л.Лук'яненка, Й.Терелі, М.Руденка, їх життєвий шлях 4. Репресії проти дисидентів 5. Причини та сутність політики «перебудови». Перебудова в

	Україні 6. Розвиток культури (живопису, архітектури і музики) у 1970-80-х роках
	<i>Коментар:</i> Після опрацювання основної та додаткової літератури студенти мають розуміти: - основні особливості періоду; - сутність, причини та наслідки економічної кризи; - сутність «косигінської» реформи та причини її згорання; - соціальну політику та соціальне становище населення, причини старіння української нації; - поняття «застій», «стабілізація», «номенклатура», «бюрократизація», «дисидент», «самвидав»; - сутність та причини дисидентського руху в Україні, його течії та етапи; - форми протесту дисидентів та форми боротьби з цим рухом; - життєвий шлях відомих дисидентів; - причини та сутність курсу «перебудови», строки проведення; - особливості культурного розвитку та суспільних рухів у вказаний період.
15	<u>Сучасна незалежна Україна.</u> <u>Основні тенденції розвитку української культури</u> План 1. Процес державотворення в незалежній Україні. Перші кроки та перші нормативно-правові акти 2. Верховна Рада як законодавчий орган: вибори і повноваження. Партійна система в Україні. Конституція України 3. Виконавча влада в Україні: Кабмін та Президент. Вибори президента України. Помаранчева революція та революція Гідності. Судова влада в Україні 4. Особливості економічного розвитку, приватизація, проблеми, реформи 5. Розвиток освіти, науки в незалежній Україні 6. Література незалежної України: автори, стилі та тенденції 7. Мистецтво незалежної України: кіно, театр, музика та живопис 8. Україна – ЄС: договір про інтеграцію.
	<i>Коментар:</i> Після опрацювання основної та додаткової літератури студенти повинні знати: - процес розпаду СРСР та розбудови незалежної України; - порядок формування та повноваження Верховної Ради України; - порядок формування Кабінету міністрів України; - порядок обрання Президента України; - сутність Помаранчевої революції та Революції Гідності;

- судову систему сучасної України;
- особливості культурного розвитку в умовах незалежності: освіти, науки, мистецтва, літератури;
- зовнішньополітичний курс України.

Вміти пояснити:

- поняття «приватизація», «революція», «ринкова економіка»;
- комплекс труднощів на шляху побудови незалежної держави та шляхи їх подолання;
- причини Помаранчевої революції та Революції Гідності, їх наслідки;
- зміни у зовнішньополітичному курсі України протягом усього періоду незалежності.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

9.1. Основна література

1. Алексєєв С. В. Історія України : короткий курс лекцій (для студентів усіх спеціальностей та форм навчання). Краматорськ : ДДМА, 2007. 228 с.
2. Алексєєв С. В. Політичні партії в Україні (1900–1917): навч. посібник з курсу «Історія України» для студентів усіх спеціальностей. Краматорськ : ДДМА, 2003. 72 с.
3. Алексєєв С. В. Плани семінарських занять та методичні вказівки до них з курсу «Історія України» для студентів всіх спеціальностей. Краматорськ : ДДМА, 2008. 31 с.
4. Бойко О. Д. Історія України: навч. посібник. Видання 4-тє, виправлене, доп. К. : Академвидав, 2012. 704 с.
5. Іваненко В.В., Кривчик Г.Г. Історія і культура України [Текст]: електрон. підручник для студ. природнич. і техн. спец. Д.: ДНУ ім. Олеся Гончара, 2016. 206 с.
6. Історія України / В. Ф. Верстюк [та ін.] ; під ред. В. А. Смолія. К. : Альтернативи, 1997. 416 с.
7. Історія України : довідник / Н. Л. Стешенко, О. А. Довбня. 2-є вид., перероб. та доп. Краматорськ : ДДМА, 2011. 68 с.
8. Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ ст. : зб. документів і матеріалів / упоряд. : С. В. Алексєєв, Н. Л. Стешенко. Краматорськ : ДДМА, 2017. 204 с.
9. Стешенко Н. Л. Історія України (друга половина 50-х – перша половина 80-х рр. ХХ ст.) : навчальний посібник. Краматорськ : ДДМА, 2012. 56 с.
10. Передерій І.Г. Історія української культури: навч. посіб. для студентів усіх напрямів підготовки денної та заочної форм навчання / І.Г.Передерій, О.В.Тєвікова, А.В.Нарадько; за ред. І.Г.Передерій. Полтава: ПолтНТУ, 2015. 274 с.
11. Рибалка І. К. Історія України. Ч. 1 : Від найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. Харків : Основа, 1995. 448 с.
12. Рибалка І. К. Історія України. Ч. 2 : Від початку ХІХ ст. до лютого 1917 р. Харків : Основа, 1997. 480 с.

9.2. Допоміжна література

- Бокань В., Польовий Л. Історія культури України: Навч.посіб. К.: МАУП, 2002. – 3-тє вид., стереотип. 256 с.
- Губарев В. К. Історія України : універс. довідник. Донецьк : БАО, 2009. 383 с.
- Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2-х т. Т. 1 : до половини ХVІІ ст. К. : Глобус, 1992. 238 с.

Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2-х т. Т. 2 : від початку XVII ст. К. : Глобус, 1992. 349 с.

Історія України : довідник / упоряд.: С. Крупчан [та ін.]. 5-те вид., перероб. і доп. К. : Казка, 2010. 736 с.

Історія України : навчально-методичний посібник для семінарських занять / за ред. В. М. Литвина. К. : Знання, 2006. 607 с.

Історія України та її державності : курс лекцій : навч. посіб. для студ. і викладачів вищ. навч. закл. / Л. Є. Дещинський [та ін.]; наук. ред. Л. Є. Дещинський. Вид. 5-те, перероб. і допов. Л. : Національний ун-т «Львівська політехніка», 2009. 474 с.

Історія української культури: Курс лекцій / під заг. ред.. д.іст.н. С.О.Костилюєвої. К.: ІВЦ „Вид-во «Політехніка», 2010. 334 с.

Литвин В. М. Історія України : підручник. 5-те допов. вид. К. : Наукова думка, 2010. 828 с.

Малий словник історії України / В. Смолій [та ін.]. К. : Либідь, 1997. 464 с.